

شیوه میرعمادالحسنی در نگارش خط نستعلیق

مریم فدایی*

خوشنویسی که در موزه‌های ایران و جهان نگهداری می‌شوند همواره یکی از دلایل شهرت و همچنین توجه فوق‌العاده شاه به میر و یکی از عوامل گسترش و جهانی شدن سبک میرعماد است.

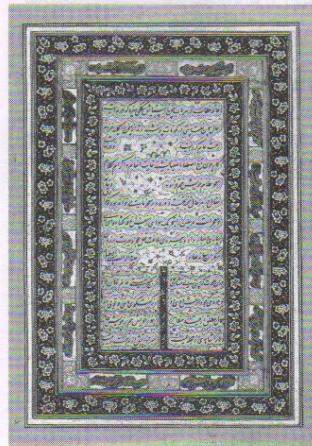
بسیاری از تذکره‌نویسان ایرانی و حتی عثمانی بارها احوالات او را به تفصیل بازگو نمودند و مسلم است که در زمان خود از شهرت بسیاری برخوردار بوده زیرا شاهزادگان و امرای ایرانی و هندی هم آثار او را به بهای زر خرید و فروش می‌کردند و در مدت ۱۶ سال اقامت خود در اصفهان شاگردان بسیاری را تربیت نمود که نام و آثار آنان به اعتبار استاد میرعماد همچنان باقی است و یکی از عوامل گسترش سبک میرعماد پس از مرگ او احتمالاً اشاعه این شیوه توسط شاگردان موفق او در زمان حیاتش بوده است.

در این مقاله قصد ما تکرار مکررات به لحاظ توضیح زندگی‌نامه میرعماد نیست، چیزی که در حال حاضر مقصود است بررسی شیوه و اسلوب ماندگار میرمی باشد که تا به حال همچنان استوار و شیوا باقی مانده و حتی تا دوره ناصری ادامه داشته و مدت‌ها بسیاری از کاتبان مشهوری مانند میرزا غلامرضا - کلهر - عمادالکتاب سرمشق‌های میر را سرلوحه نگارش و آموزش خود قرار می‌دادند.

می‌دانیم در تحول خط نستعلیق استادان بسیاری پا به عرصه نهادند که هر کدام در باروری و توسعه این خط سهم به سزایی داشتند که نام‌آورترین آنها میرعمادالحسنی پا را از این فراتر نهاده و از خود شیوه‌ای را ابداع نمود که از جهانی مورد ارزیابی و بررسی است زیرا نکات متفاوتی در این شیوه وجود دارد که می‌بایست توسط کارشناسان و اساتید خبره این فن بسیار عمیق بررسی و تحلیل شود.

بنا به گفته مؤلفین، میرعماد در ابتدا به شیوه میرعلی هروی مشق نمود که پس از ورود به اصفهان از شیوه باباشاه اصفهانی پیروی کرد.

در بررسی شیوه میرعماد می‌بایست به یک

از تاریخی که مورخان، روز شهادت میرعمادالحسنی قزوینی، مشهورترین کاتب ایران را ثبت نمودند حدود چهارصد سال می‌گذرد و تاکنون درباره شرح زندگی او بسیار نوشته شده است اما آنچه از مجموع مطالب مربوط به احوالات او در دست است در سال ۹۶۱ ه.ق. در شهر قزوین متولد و در دوره نوجوانی در محضر ملا محمد حسین تبریزی و به روایتی مالک دیلمی به آموختن خط پرداخت و بعدها سفرهای متعددی به عثمانی، حجاز و عراق نمود.

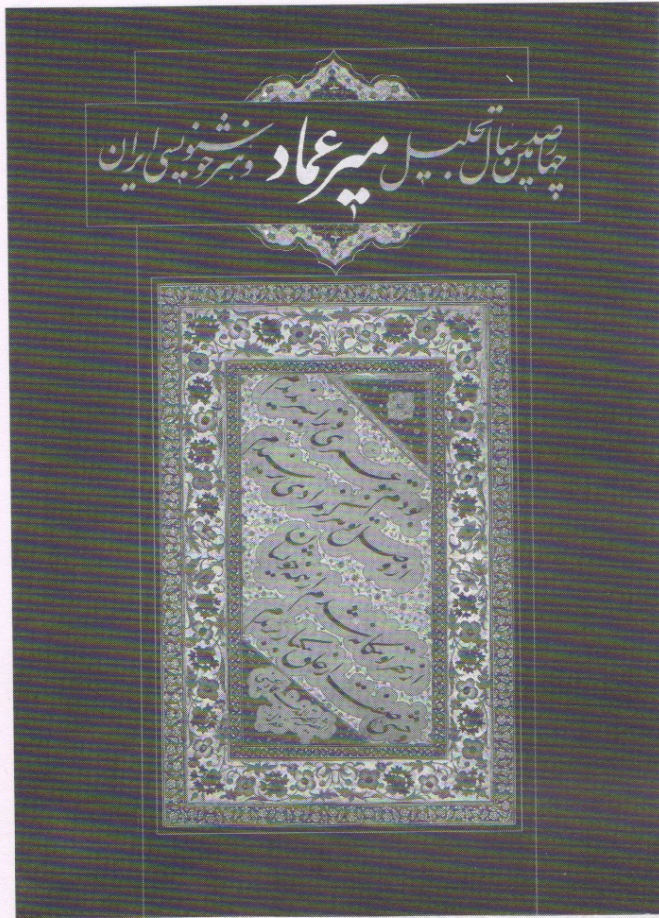
بعدها شهرت او باعث گردید تا به سال ۱۰۰۸ ه.ق. به دربار شاه عباس صفوی راه یابد و به واسطه قدرت و توانایی‌اش در امر کتابت سبکی شیوا و استوار را بنیان نهاد که مورد توجه و عنایت شاه قرار گرفت. آوازه او موجب حسد و کینه‌توزی دشمنان گردید و علی‌رغم تربیت شاگردان بسیار و شهرت جهانگیرش عاقبت به اتهام سنی بودن در ماه رجب سال ۱۰۲۴ ه.ق. ناجوانمردانه در اصفهان به قتل رسید.

مشاهده آثار بیشمار این استاد در عرصه

به تاریخ سال ۱۳۷۶ ه.ش. که اولین موزه تخصصی خط و کتابت به نام میرعمادالحسنی در مجموعه فرهنگی - تاریخی سعدآباد افتتاح شد تاکنون که از جانب یونسکو این سال را به نام میرعماد نامگذاری کردند افراد بیشماری از این موزه دیدن نمودند و شاید تا پیش از این نام و علت تمایز و برتری شیوه او بر همگان ناآشنا بوده باشد. با توجه به احوالاتی که بر این استاد نستعلیق دوره صفوی گذشت شرح وقایع زندگی او و چگونگی مرگش برای کسانی که نخستین بار با نام او آشنا شدند بسیار شگفت‌آور می‌باشد. از سوالات مستمر بازدیدکنندگان و افراد علاقه‌مند به موزه علت نامگذاری این موزه به نام میرعماد است و یا این که چه عاملی باعث گردید تا شیوه خطی میرعماد را نسبت به گذشتگان متمایز نموده و او را به عنوان مشهورترین استاد نستعلیق نویس ایران و جهان معرفی کرده‌اند زیرا با گذشت قرن‌ها هنوز روش او قابل اکتساب و شیوا باقی مانده است. مقاله مذکور به بررسی تحلیلی بخشی از این شیوه می‌پردازد تا شاید گوشه‌هایی از زوایای پر راز و رمز اسلوب خطی این استاد یگانه خوشنویسی را بر همگان آشکار کند و جوابگوی بخشی از پرسش‌های مطرح شده باشد.

* مسئول موزه خط و کتابت میرعماد.

چهارمین سال تحویل میرعماد و نشر خوشنویسی ایران

می‌دانیم که در نقطه‌گذاری که مبنای آن پهنای سر قلم است بستگی فراوان به تراش قلم دارد که با سه مدل قطری، ضلعی و نیم‌ضلعی توسط تمام خطاطان اجرا می‌شود و در آثار مفردات‌نویسی و حروف تکی، آثار میرعماد با این سه شیوه نقطه‌گذاری ساخته شده و زاویه مناسب حروف نسبت به هم و کلمات نسبت به خط زمینه در کرسی‌بندی، ایجاد یک نوع تناسب زیبا در قطعات خطی میرعماد می‌کند.

کرسی‌بندی در آثار خطی میرعماد با ترکیب‌بندی درست او ارتباط مستقیم دارد و ترکیب‌بندی مذکور هم با ایجاد شیب کلمات و زاویه درست حروف، در آثار او به دست می‌آید. زاویه کرسی‌بندی با زاویه قلم‌گذاری در شیوه

۳) ترکیب‌بندی‌های زیبا و منطقی در آثار میرعماد؛

۴) زاویه حروف و کلمات در نگارش قطعات میرعماد؛

تمام موارد فوق به میرعماد و پیروان او کمک می‌کنند تا با سهولت بیشتری نسبت به حرکت دست و احیاناً کتف و انگشتان بتوانند خطوط را با تناسب بهتر و اجرای صحیح‌تری ایجاد نمایند و بدون لرزش دست و عدم شکستگی، حروف متصله را بوجود آورند و نظم خاصی به تمام آثار خطی خود بدهند تا به یک زیبایی ظاهر و تناسب منطقی برسند. این تناسب از کرسی‌بندی حروف و نقطه‌گذاری ایجاد می‌شود که اجرای آن در شیوه میرعماد با مهارت بالایی انجام می‌گیرد.

اصول اولیه یا ثابت و همچنین اصول ثانویه خوشنویسی آشنایی داشت زیرا تمام اصول شیوه میرعماد بر همین دو اصل استوار است. در مبحث آموزش خط همواره مورد توجه کاتبان اصول اولیه شیوه میرعماد شامل ۳ بخش است که سهم بسزایی در زیبایی‌شناسی ری خطوط میرعماد دارد مانند:

۱) صاف نوشتن حروف و کلمات در آثار میرعماد به بدون لرزش دست و بسیار صاف بسته‌است.

۲) نوشتن حروف و کلمات بدون شکستگی که از پهن‌ترین تا نازک‌ترین بخش آن سخت‌نگارش می‌شد.

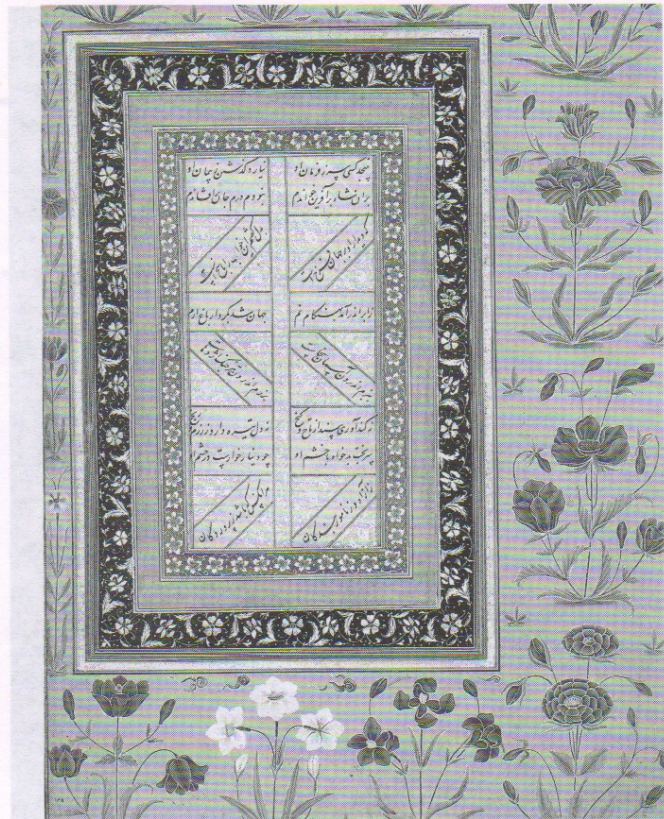
۳) نوشتن حروف و کلمات با اتصال منظم است که تمام حرکتها به درستی انجام می‌شد.

این اصول اولیه شیوه میرعماد اصل ثابت است که با مشاهده دقیق به ظاهر کلمات و با خطی میرعماد به درستی قابل قبول است. علت شدت تمام آثار خطی میرعماد با نوعی زیبایی، پیوستگی و تناسب عادلانه و بی‌در ظاهر اشکال همراه باشد.

جای سه بخش نام‌برده در این شیوه بستگی اصول ثانویه خوشنویسی دارد که توسط مادی تغییراتی نموده و او با خلق ابداعاتی تعارض‌های بصری و هنری این هنر را به بی‌درجه برساند و در این بحث باید به این مآخذ تناسب، نقطه‌گذاری، کرسی‌بندی اشاره نمود که در تمام دوران خوشنویسان به چه دارند.

در شیوه میرعماد آنچه در این اصل دیده می‌شود قانونمند بودن اجرای این سه واژه در اصول است. تناسب منطقی در آثار خطی میرعماد نیز اجرای چلیپا دیده می‌شود که بستگی به چند عامل اصلی دارد مانند:

تراش قلم میرعماد؛
شیب کلمات در آثار میرعماد؛

این ابداع وی در تراش قلم باعث تأکید بسیار بر سمت چپ قلم می‌شد تا او بتواند حرکت‌هایی از ۱ دانگ تا ۶ دانگ را به راحتی با دست انجام دهد و در این روش نیاز کمتری به حرکت چرخش انگشتان او بود زیرا با ضخامت دلخواه قلم رابه دور محورش می‌چرخاند و این عمل باعث گردید تا تمام حروف و کلمات در آثار میرعماد با کمترین برداشت قلم از کاغذ نوشته و شباهت حروف و کلمات در تمام آثار خطی او به وضوح و آشکار دیده شود و اصول اولیه شیوه میرعماد یعنی صاف نوشتن بدون شکستگی و همچنین ایجاد نظم در اتصالات حروف به درستی انجام گیرد و میرعماد حتی در استفاده از حرکات دست به عنوان یک‌روش ابداعی بسیار مؤثر عمل کرده است.

آنچه از مجموع گفتار به دست می‌آید این است که از شیوه میرعماد به عنوان یک سبک تکمیل‌کننده اسلوب خطی کاتبان پیشین نام برده می‌شود که توانسته‌ان را به بالاترین درجه زیبایی به لحاظ ساختاری و اصول علمی خود در عرصه خوشنویسی برساند زیرا اجرای تمام ترکیب‌بندی‌های چلیپایی و حتی سیاه‌مشق‌های او با رعایت اولیه و ثانویه همراه است و این نوع اجرای صحیح در نوشتن حروف و رعایت زوایای یکسان در ایجاد حروف و ساخت کلمات نیاز به دقت، تمرین و شناخت کافی به این هنر و توانایی شگرفی دارد که این چنین مستحکم در شیوه میرعماد به کار رفته و در زمان خود بی‌نظیر بوده و حتی توانسته تا عصر حاضر بدون هیچ گسستی ادامه یابد.

منابع:

- رسالة آداب المشق میرعماد
- آداب الخط امیرخانی، انتشارات انجمن خوشنویسان ایران
- رسم الخط امیرخانی
- ترکیب در نستعلیق، امیر احمد فلسفی
- خبرنامه فرهنگستان هنر، شماره ۸ و ۹، ۱۳۸۲
- نگاهی به مبانی زیبایی‌شناسی هنر خوشنویسی، محمدمهدی قلاج.

راستای هم حرکت می‌کند و میرعماد با آگاهی کامل به علم نقطه‌گذاری تمام این راستاها را موازی نموده که در مجموع به مهمترین اصول ترکیب‌بندی چلیپایی در شیوه میرعماد می‌رسیم. رعایت راستاهای موازی در آثار میرعماد به قانونی در شیوه او تبدیل گردید که با گذر زمان هم دیدن آثار میر نه تنها باعث خستگی چشم نمی‌شود بلکه همواره مطالعه مستمر خطوط او این اشتیاق را در وجود کاشفان رموز نهفته شیوه میرعماد زنده نگاه می‌دارد. در بررسی تناسب موجود در آثار میر بحث تراش قلم پیش می‌آید که در ایجاد شیب کلمات، ترکیب‌بندی و زاویه حروف آثار میرعماد مؤثر و چشمگیر است زیرا میر در اجرای کلمات ناهماهنگی‌هایی که در گذشته توسط قلم با زاویه ۴۵ درجه ایجاد می‌شد را بر طرف نمود و با افزایش ضخامت نیم‌قلم زاویه قط متوسط را ۱۱ درجه کاهش و به ۲۲/۵ درجه رساند.

میرعماد برابر است و حروف و کلمات وی نسبت به خط زیرین روی یک شیب اصلی و قرینه قرار می‌گیرد و آنچه در کرسی‌بندی صحیح شیوه میرعماد دیده می‌شود اجرای درست این اصول و ایجاد شیب‌هایی با زوایای برابر و طبق محاسبات ریاضی است که در تمام خطوط و سطور او بانظم خاص و مشابهت بالایی اجرا شده است. می‌دانیم که نقطه شکلی است که از حرکت قلم به دست می‌آید و توسط زاویه قلم‌گذاری ساخته می‌شود و در راستای خط شیب قرینه و طول پهنای قلم به دست می‌آید و تکرار این خطوط و قلم‌گذاری در آثار میرعماد شبکه‌ای ایجاد می‌کند که برای نمایش کرسی‌بندی حروف و کلمات به کار می‌رود و خط قلم‌گذاری نسبت به خط زمینه زاویه ۶۰ درجه می‌سازد و زاویه ۳۰ درجه هم با خط شیب اصلی ایجاد می‌کند که تماماً در هنگام ترسیم کشیده‌ها و حلقه‌ها و کرسی‌بندی کلمات میرعماد است که در